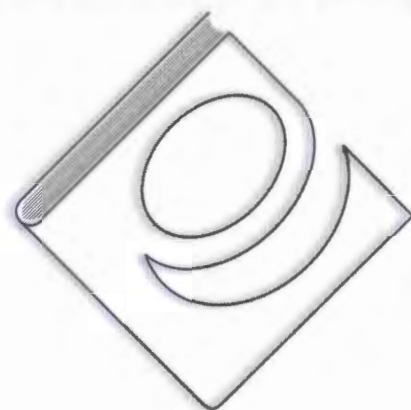

نتشر کتاب الکترونیکی در ایران **e**

مؤلفان: سپیده فهیمی فر
محمدرضا وصفی

نشر کتاب الکترونیکی در ایران e

مؤلفان

دکتر سپیده فهیمی فر

(استادیار گروه علوم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران)

دکتر محمدرضا وصفی

(استادیار گروه علوم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران)

خانه کتاب

بهمن ۱۳۹۵

سرشناسه: فهیمی فر، سپیده، ۱۳۶۴ -
 عنوان و نام پدیدآور: نشر کتاب الکترونیکی در ایران / مؤلفان سپیده فهیمی فر، محمدرضا وصفی
 مشخصات نشر: تهران: خانه کتاب، ۱۳۹۵.
 مشخصات ظاهری: ۱۸۰ ص: جدول، نمودار.
 فروست: خانه کتاب؛ ۵۳۹.
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۲۲-۳۵۰-۰
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
 یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۷۳ - ۱۷۸.
 موضوع: کتاب‌های الکترونیکی - ایران
 موضوع: کتاب‌های الکترونیکی
 موضوع: کتاب‌های درسی الکترونیکی موضوع: Electronic books - Iran
 موضوع: Electronic books
 موضوع: Electronic textbooks
 شناسه افزوده: وصفی، محمدرضا شناسه افزوده: خانه کتاب
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۵ ۹۱۶/ک۳۳/ز۱۰
 رده بندی دیویی: ۰۷۰/۵۷۳
 شماره کتابشناسی ملی: ۴۴۲۸۸۴۰

۵۳۹ خانه کتاب

نشر کتاب الکترونیکی در ایران

مؤلفان: دکتر سپیده فهیمی فر (استادیار گروه علوم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران)

دکتر محمدرضا وصفی (استادیار گروه علوم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران)

ناشر: خانه کتاب

ویراستار: لیلا کیانی

طراح جلد: علیرضا کرمی

صفحه‌آرا: عسگر ابراهیمی، طاهره قاسمی

نوبت چاپ: اول - بهمن ۱۳۹۵

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۲۲-۳۵۰-۰

ناظر چاپ: فاطمه بیگدلی

چاپ و صحافی: چاپخانه بوستان کتاب

تهران، خیابان انقلاب، بین صبا و فلسطین جنوبی، شماره ۱۰۸۰ - تلفن: ۸۸۳۴۲۹۸۵

www.ketab.ir

فهرست

مقدمه ناشر	۷
مقدمه	۹
فصل اول: کلیات کتاب الکترونیکی	۱۳
فصل دوم: ناشران، تولیدکنندگان و تجمیع‌کنندگان کتاب‌های الکترونیکی	۲۷
فصل سوم: وضعیت نشر کتاب‌های الکترونیکی در ایران	۶۳
فصل چهارم: دید بین‌المللی به نشر کتاب الکترونیکی	۸۱
فصل پنجم: ابعاد مختلف نشر کتاب الکترونیکی	۹۷
فصل ششم: کتاب درسی الکترونیکی	۱۲۳
فصل هفتم: کتاب درسی الکترونیکی دانشگاهی	۱۳۵
فصل هشتم: نشر کتاب درسی دانشگاهی چاپی و الکترونیکی	۱۵۷
منابع	۱۷۳

مقدمه ناشر

حدود ربع قرن از آغاز شکوفایی و توسعه نشر الکترونیک در جهان می‌گذرد، این در حالی است که اساساً اطلاعات و دانش ناشران ما در این زمینه آن‌چنان که باید نیست، و نشر الکترونیکی در ایران تعریف و جایگاهی استاندارد ندارد. چرایی این مشکل را باید نخست در شکل و شیوه سنتی نشر ایران، سپس عدم برنامه‌ریزی صحیح متولیان امر نشر و کتاب جست‌وجو کرد. متأسفانه نشر ما با وجود سابقه ۲۰۰ ساله - بلکه ۴۰۰ ساله - سینه به سینه و نسل به نسل و به‌شیوه‌ای سنتی حرکت کرده و طی این دوره‌ها نتوانسته به‌گونه‌ای آکادمیک و علمی رشد و توسعه یابد. از همین رو نشر سنتی ما مقاومتی نامتعارف برای استفاده از شکل جدید نشر یعنی نشر الکترونیک از خود نشان می‌دهد و ناشرانی که آثار خود را به‌شیوه الکترونیک منتشر می‌کنند، نیز به‌دلیل عدم اطلاع صحیح از چارچوب علمی این نوع از نشر نتیجه کارشان آن‌گونه که باید حرفه‌ای و رضایت‌بخش نیست و نتیجه مطلوب حاصل نمی‌شود.

از همین رو متأسفانه ضریب نفوذ نشر الکترونیک در صنعت نشر ما کمتر از یک درصد است. در حالی که این نوع نشر در کشورهای توسعه‌یافته به‌طور میانگین ۱۵ درصد از نشر را از آن خود کرده‌است.

آگاهی‌بخشی درباره فواید و نتایج نشر الکترونیک و اطلاع‌رسانی در این خصوص و برگزاری کارگاه‌ها و نشست‌ها درباره آن و چاپ و انتشار کتاب و مقاله و حمایت از پایان‌نامه‌ها در این حوزه، از جمله وظایف حاکمیتی است که خانه کتاب، به‌عنوان

یکی از مهم‌ترین نهادهای اطلاع‌رسان حوزه کتاب، بر عهده خود می‌داند و از همین حیث بوده که از سال گذشته ضمن تعریف پروژه‌هایی مستقل برای برآورد دقیق وضعیت جدید نشر، اقدام جدی برای تولید محتوا در این خصوص را در پیش گرفتیم که به امید خداوند متعال طی ماه‌های آینده در دسترس علاقه‌مندان به این حوزه قرار خواهد گرفت.

کتاب حاضر که یکی از پژوهش‌های خوب و ارزشمند درباره نشر الکترونیک است، ضمن تعریف این نشر و وضعیت‌شناسی آن در گستره بین‌الملل، به بررسی آن در ایران، به‌ویژه در میان ناشران کتاب‌های دانشگاهی می‌پردازد. ضمن تشکر از مؤلفان این اثر امیدوارم در آینده‌ای نزدیک شاهد توسعه استاندارد این نوع از نشر در ایران باشیم.

مجید غلامی جلیسه

مدیرعامل مؤسسه خانه کتاب

مقدمه

کتاب الکترونیکی به عنوان کالای فرهنگی پیشرو به دلیل قابلیت‌ها و ویژگی‌هایی که به لحاظ ارائه محتوی، جذابیت محتوی و صرفه‌های اقتصادی و فرهنگی دارد، با استقبال ناشران و تولیدکنندگان مطرح دنیا مواجه شده است؛ تا جایی که پیشرفت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری قابل توجهی را هر ساله در سراسر جهان شاهد هستیم. بسیاری از ناشران مطرح دنیا نظیر اشپیرینگر^۱، مک گرو هیل^۲، مک میلان^۳ و نظایر آن به سمت نشر این نوع کتاب‌ها رفته‌اند و این تولیدکنندگان به منظور معرفی آخرین دست‌آوردهای خود در این حوزه، در نمایشگاه‌های بین‌المللی نظیر نمایشگاه فرانکفورت حاضر می‌شوند. صرفه‌جویی‌هایی زیستی و محیطی نظیر کاهش قطع درختان و نیز آلودگی‌های سربی ناشی از چاپ، صرفه‌جویی‌های اقتصادی تولید کاغذ کمتر و به حداقل رساندن مشکلات ناشی از خمیر کردن کاغذ، باقی‌ماندن کتاب‌ها در انبار ناشران و نظایر آن‌ها فقط شمار اندکی از مزیت‌هایی است که می‌توان برای این نوع کتاب‌ها متصور شد. اگرچه نمی‌توان به هر فناوری تنها از دید مثبت نگاه کرد و قطعاً مشکلات یا چالش‌هایی را با خود همراه داشته و دارد، با وجود این در کنار پیشرفت‌هایی که در عرصه ارائه محتوای کتاب و جذب کردن خواننده به این نوع کتاب‌ها با ارائه نرم‌افزارهای مناسب شده است، پیشرفت‌های سخت‌افزاری را نیز نمی‌توان در این عرصه نادیده گرفت. عرضه دستگاه‌های سخت‌افزاری با قدرت شارژ بالا و وضوح مناسب و قابل استفاده در هر مکان از جمله عوامل رقابت در بین سازندگان این دستگاه‌ها شده است.

1. springer
2. Mc-Graw-Hill
3. Macmillan

بنابراین نشر کتاب‌های الکترونیکی در ایران می‌تواند اهداف ذیل را به دنبال داشته باشد:

- کمک به اقتصاد چاپ و نشر در ایران؛
- ایجاد عدالت اجتماعی در اشاعه محتوای مطالب در سراسر ایران؛
- کمک به توزیع هم‌زمان روزآمدترین مطالب؛
- افزایش جذب مخاطبان ایرانی به مطالعه کتاب‌هایی با جذابیت‌های ویژه؛
- افزایش میزان یادگیری در میان دانشجویان، دانش‌آموزان با ارائه قابلیت‌های چندرسانه‌ای و تعاملی کردن محیط یادگیری؛
- امکان توزیع کتاب‌ها در سطح بین‌المللی؛
- راه‌اندازی آرشیو کتاب‌های قدیمی و ارزشمند و امکان دسترسی بین‌المللی؛
- حضور آثار ایرانی در نمایشگاه‌های بین‌المللی متناسب با فناوری‌های روز؛
- دستیابی افراد ناتوان، کم‌بینا و معلول به کتاب‌های متناسب با نیاز آن‌ها، به خصوص در حوزه آموزشی و دانشگاهی.

متأسفانه در ایران و از نگاه بسیاری از افراد حضور محتوی در قالب الکترونیکی به عنوان کتاب الکترونیکی معرفی شده است و هر جا سخن از کتاب الکترونیکی به میان می‌آید، مخاطبان به یاد فایل پی. دی. اف. این نوع کتاب‌ها می‌افتند. تنها شاید زمانی برای خواننده کتاب فایل پی. دی. اف. نیز مطلوب به نظر رسد که امکان دسترسی به آن کتاب، نظیر برخی از کتاب‌های انگلیسی بسیار سخت است یا هزینه گزافی را باید برای در دست داشتن نسخه چاپی آن پرداخت و یا نسخه چاپی آن کتاب نایاب است و چاره‌ای جز در دست داشتن فایل الکترونیکی آن نیست.

زمانی که با مخاطبان کتاب‌های الکترونیکی انگلیسی صحبت می‌کنیم، حداقل قابلیت‌های پی. دی. اف. بودن این نوع کتاب‌ها را امکان جست‌وجوی دقیق کلیدواژه‌هایی می‌دانند که در صورت نبود فایل الکترونیکی مجبور بودند کل کتاب را از ابتدا تا انتها مطالعه کنند تا بتوانند به مطلب منظور نظر خود دسترسی یابند.

از سوی دیگر کتاب‌های الکترونیکی در سرتاسر جهان با توجه به نوع مخاطب به سوی تعاملی شدن، شخصی‌سازی، خوانده شدن متن به صورت شفاهی و نیز ارائه قابلیت‌های چندرسانه‌ای پیش می‌روند. این نوع ویژگی‌ها می‌تواند در جذب مخاطب به سمت مطالعه و نیز ماندگاری آن در ذهن و ایجاد خلاقیت باری‌رسان باشد؛ در حالی که با صرف حضور متن در قالب الکترونیکی نمی‌توان چنین قابلیت‌هایی را انتظار داشت.

عدم آشنایی با ابعاد مختلف نشر کتاب الکترونیکی نیز باعث شده است که اغلب ناشران و نیز مخاطبان این نوع کتاب‌ها ضعف فرهنگی بالایی در این زمینه داشته باشند و تعداد پژوهش‌های انجام‌شده در این حیطه در ایران بسیار کم و تعداد متخصصان نیز بسیار کمتر است. این مسئله زمانی آشکار می‌شود که کشورهای خارجی به تولید و نشر این کتاب‌ها از سالیان دور پرداخته و هم‌اکنون در حال بازخوردگیری و انجام پژوهش‌های متعدد برای پرکردن شکاف‌ها و رفع چالش‌های این نوع کتاب‌ها هستند. به‌علاوه اگر در ایران ناشری بخواهد این نوع کتاب‌ها را نشر دهد، باید از جنبه‌های مختلف با این نوع کتاب‌ها آشنا باشد که این امر نیازمند شناخت ابعاد مختلف کتاب الکترونیکی و مصورسازی نقشه این حوزه به‌منظور منطبق‌شدن با پیشرفت‌های روز دنیا، آگاهی از دغدغه‌های ناشران، آگاهی از تیم‌های تخصصی نشر در این حوزه و نظایر آن‌هاست. متأسفانه اغلب تولیدکنندگان کشور ما به مسائل پیرامون و ابعاد مختلف این نشر توجه نکرده، با آن آشنا نیستند.

بنابراین مخاطبان اصلی این کتاب، در سطح اول ناشران و تولیدکنندگان کتاب الکترونیکی، مسئولان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و وزارت آموزش و پرورش و در سطح دوم استادان، دانشجویان و دانش‌آموزان هستند. با توجه به این‌که اکثر بخش‌های این کتاب در نتیجه پژوهش‌های ده‌ساله نویسنده در این حوزه انجام شده و به‌صورت بومی به مسائل نشر کتاب الکترونیکی و به‌صورت خاص کتاب درسی الکترونیکی پرداخته است، می‌تواند برای مخاطبان مفید و به‌منزله دست‌نامه مورد استفاده قرار گیرد. مطمئناً حوزه‌های مرتبط با فناوری، هرروز در حال پیشرفت بوده و با مسائل جدیدتر و حل‌شدن مسائل قبلی روبه‌روست. امید است کتاب حاضر بتواند مشکلات نشر کتاب الکترونیکی کشور را تا حدی بهبود بخشد.

این کتاب در هشت فصل تنظیم شده است. عناوین فصل‌ها عبارت‌اند از: کلیات کتاب الکترونیکی، ناشران، تولیدکنندگان و تجمیع‌کنندگان کتاب الکترونیکی، وضعیت نشر کتاب الکترونیکی در ایران، دید بین‌المللی به نشر کتاب الکترونیکی، ابعاد مختلف نشر کتاب الکترونیکی، کتاب درسی الکترونیکی و کتاب درسی الکترونیکی دانشگاهی.

فصل اول
کلیات کتاب
الکٹرونیکی

آغاز

کتاب‌های الکترونیکی با ترکیب دو واژه کتاب و الکترونیک به وجود آمده و ترکیبی است از دو دنیای سنتی و مدرن و با در نظر گرفتن ویژگی‌های مثبت و منفی هریک، تبدیل به محصول فرهنگی به ظاهر جدید شده است. مفهوم کتاب الکترونیکی بی‌شک نظیر مفهوم کتاب، با تعاریف مختلفی روبه‌روست و این امر به دلیل سرعت تغییر در جهان کنونی و حضور فناوری‌های جدیدتر بوده است. در هر دوره با تغییرات سخت افزاری و نرم افزاری شاهد ارائه تعاریف متعدد از سوی نویسندگان در ارتباط با کتاب الکترونیکی و مصداق‌های مختلف از کتاب الکترونیکی بوده ایم. محیط الکترونیکی با تمام ویژگی‌های خود سرعت تبادل اطلاعات را در عصر جدید راحت‌تر و کم هزینه‌تر نموده و توجه به آن در تمام ابعاد زندگی امری طبیعی است. همان‌طور که در حوزه اقتصاد، سیاست و اجتماع رسوخ کرده در حوزه فرهنگی و به ویژه تبادل فرهنگ نیز بسیار مؤثر بوده است. تغییر محمل‌های گوناگونی اطلاعاتی در نتیجه حضور در محیط الکترونیکی امری حتمی بوده است. بنابراین در این فصل در ارتباط با مفهوم، ویژگی‌ها و نشر و توزیع و دسترس‌پذیری به کتاب‌های الکترونیکی به صورت کلی بحث خواهد شد.

کتاب الکترونیکی

کتاب الکترونیکی، نسخه الکترونیکی از یک کتاب چاپ شده است، که بر روی کامپیوتر یا دستگاه قابل حملی که بدین منظور تولید شده، قابل خواندن است یا دستگاه اختصاصی برای خواندن نسخه الکترونیکی کتاب چاپ شده است. (آکسفورد یونیورسیتی پرس^۱، ۲۰۱۲).

واسیلیو^۱ (۲۰۰۸) با تحلیل محتوای ۳۷ تعریف ارائه شده درباره کتاب الکترونیکی تعریفی دو بخشی را ارائه می دهد:

۱. کتاب الکترونیکی شیئی دیجیتالی با محتوای متنی یا محتوایی دیگر است که به عنوان نتیجه ادغام مفهوم آشنای یک کتاب با ویژگی هایی است که می تواند در محیط الکترونیکی ارائه شود؛

۲. کتاب الکترونیکی معمولاً دربرگیرنده ویژگی های کاربردی نظیر جست و جو، ارجاع تقابلی، پیوندهای فرامتنی، یادداشت گذاری، های لایت کردن، اشیایی چندرسانه ای و ابزارهای تعاملی است.

بازار جهانی کتاب الکترونیکی

اگرچه عرضه کتاب های الکترونیکی به طور چشم گیری در طول دو دهه اخیر یا میانگین سرعت رشد سالانه حدود ۲۰ درصد رشد کرده است، اما کتاب های الکترونیک هنوز صرفاً بخش کوچکی از بازار کتاب را به خود اختصاص داده اند (جاست^۲، ۲۰۰۷ به نقل از واسیلیو، هارتلی و رولی^۳، ۲۰۰۸). فروش های صنعت کتاب الکترونیکی مبهم است. برای مثال، ردپایی از فروش کتاب های الکترونیکی در اروپا به خاطر سطح پایین فروش آن ها وجود ندارد. در آمریکا، بازار نشر دیجیتال بین المللی، به صورت فصلی فروش کتاب های الکترونیکی خرده فروشان تجاری آمریکا را با ارتباط با انجمن ناشران آمریکایی جمع آوری می کند. طبق آمارهای اولیه در سال ۲۰۰۲، فروش کتاب های الکترونیکی حدود ۶ میلیون دلار بوده و در سال ۲۰۰۶ میزان فروش تا ۲۰ میلیون نیز رسیده است. در سال ۲۰۰۷ میزان فروش به ۳۱/۷ میلیون می رسد، یعنی ۲۳/۶ درصد نسبت به سال ۲۰۰۶ افزایش یافته است (آی. دی. پی. اف^۴، ۲۰۰۸). مطالعه سال ۲۰۰۷ محدودیت هایی داشت، زیرا اطلاعات به دست آمده، داده های جزئی بود که از ۱۲ تا ۱۵ ناشر تجاری به دست آمده بود و صرفاً درآمد آمریکا و فروش کتاب الکترونیکی تجاری را از طریق کانال های کل فروشی منعکس می کرد. در نتیجه آمارها اندازه واقعی بازار کتاب الکترونیکی تجاری آمریکا را نشان نمی دهند. آمارها نشان دهنده افزایش کلی در اندازه بازار هستند، اما حجم این رشد هنوز پایین است.

با نگاهی به آمارهای بین المللی می توان فهمید که رشد در فروش کتاب های الکترونیکی در کشورهای آسیایی بالاتر است. براساس گزارش بازار که از سوی «گزارش تجارت

1. Vassiliou
2. Just
3. Vasileiou, Hartley & Rowley
4. IDPF

کتاب چینی» منتشر شده است و نیز با توجه به وبسایت خواندنی‌های پیوسته «دو ۸»، گنجایش بازار چین برای کتاب‌های الکترونیکی ۲۸/۶ میلیون دلار آمریکا برای امسال برآورد شده است (زین‌هوا نیوز ایجنسی^۱، ۲۰۰۸ نقل شده در واسیلیو، هارتلی و رولی، ۲۰۰۸). بازار کتاب‌های الکترونیکی ژاپنی هم در سال ۲۰۰۴ دوبرابر و میزان فروش ۴۰/۹ دلار آمریکا ثبت شده است (سوزوکی^۲، ۲۰۰۶ نقل شده در واسیلیو، هارتلی و رولی، ۲۰۰۸). در حالی که فروش رمان‌ها بر روی تلفن‌های همراه در سال ۲۰۰۷ به ۸۲ میلیون دلار آمریکا رسیده است (د. اکانومیسست^۳، ۲۰۰۷ نقل شده در واسیلیو، هارتلی و رولی، ۲۰۰۸). در کره جنوبی فروش کتاب‌های الکترونیکی در سال ۲۰۰۶، ۱۴۴ میلیون دلار آمریکا نسبت به سال ۲۰۰۵ که ۵۹ دلار بوده است، رشد داشته است (اسیا نیوز^۴، ۲۰۰۷ نقل شده در واسیلیو، هارتلی و رولی، ۲۰۰۸) این رشد ممکن است به دلیل عوامل اجتماعی و فرهنگی باشد.

ویژگی‌های کتاب الکترونیکی

- قابلیت جست‌وجوی محتوای غیرمتنی: از آن جاکه در محیط الکترونیکی تمام برچسب‌ها و متون قابلیت جست‌وجو را خواهند داشت، انتظار می‌رود این امکان در کتاب‌های الکترونیکی فراهم گردد، همان‌طور که هم‌اکنون چنین امکانی هنگام جست‌وجو در برخی از پایگاه‌ها و بانک‌های اطلاعاتی مشهور نظیر ساینس دایرکت در نظر گرفته شده است.

- امکان خوانده‌شدن متن به صورت شفاهی: متن کتاب‌های الکترونیکی به شیوه‌های مختلفی نظیر شنیدن کامل متن کتاب، امکان شنیدن قسمت دلخواه متن کتاب، امکان شنیدن متن همراه مشاهده نوشتارها، هایلایت‌شدن یا برجسته‌شدن قسمت‌های خوانده‌شده می‌توانند به صورت شفاهی و خودکار خوانده شوند.

- قابلیت‌های صوتی و تصویری: یکی از مهم‌ترین جذابیت‌های کتاب الکترونیکی برای اقشار مختلف جامعه، قابلیت‌های چندرسانه‌ای است. ارائه تصاویر، انیمیشن، فیلم‌های مرتبط با موضوع کتاب الکترونیکی، ارائه افکت‌های صوتی و تصویری، امکان افزودن صدای فرد خواننده به کتاب نظیر افزودن یادداشت‌ها در کنار متن اصلی، امکان افزودن تصویر به کتاب، از جمله قابلیت‌هایی است که می‌تواند در کتاب الکترونیکی گنجانده شود.

- قابلیت تعامل با خواننده: قابلیت تعامل یا ارتباط با خواننده در کتاب‌های الکترونیکی

1. Xinhua News Agency
2. Suzuki
3. The Economist
4. Asia News

یکی از عناصر اصلی فعال کردن فرایند یادگیری است. ارائه پرسش‌های کوتاه چندگزینه‌ای به‌منظور آگاهی کاربر یا خواننده از میزان درک محتوی، وجود واژه‌نامه‌های تعاملی به‌منظور افزایش درک خواننده یا امکان افزودن برخی از کلیدواژه‌های مرتبط به آن، امکان انجام آزمایش‌های متنوع در حوزه موضوع‌هایی نظیر فیزیک، شیمی، پزشکی و ... دارابودن گزینه کمک به‌منظور راهنمایی به خواننده از جمله امکاناتی است که می‌تواند در افزایش تعامل خواننده با کتاب الکترونیکی مؤثر واقع شود.

- قابلیت خوانایی متن: کتاب‌های الکترونیکی به‌منظور استقبال کاربران باید ویژگی‌های ظاهری متناسبی داشته باشند. مناسب‌بودن اندازه، رنگ و نوع قلم (فونت)، پیش‌زمینه ساده و بدون نور خیره‌کننده و صفحه‌آرایی مناسب از جمله ویژگی‌هایی است که می‌تواند در این معیار گنجانده شود. نیمی از ناشران کتاب‌های الکترونیکی ادعا کرده‌اند که به‌میزان بسیار زیاد مؤلفه‌های مربوط به معیار سهولت متن را به‌نظر خود رعایت کرده‌اند.

- امکان شخصی‌سازی ظاهر متن: یکی از ویژگی‌های مهم کتاب الکترونیکی که کمتر در کتاب‌های چاپی به‌علت هزینه بالای آن قابل مشاهده است، شخصی‌سازی کتاب متناسب با نیازهای خواننده است. امکان تغییر اندازه، رنگ و نوع قلم، بزرگ‌نمایی متن، امکان تغییر نمایش صفحات به‌صورت‌های تک‌صفحه‌ای یا دوصفحه‌ای و ...، امکان نشانه‌گذاری در صفحه به‌منظور برگشت به همان صفحه‌ای که آخرین بار آن را مطالعه کرده‌ایم، و نظایر آن از جمله مؤلفه‌هایی است که می‌تواند در مقبول واقع‌شدن هر کتاب برای خواننده خود درنظر گرفته شود.

- امکان شخصی‌سازی محتوای متن: امکان استفاده از رنگ‌های متنوع با هدف‌های مختلف نظیر سؤال‌داشتن، مهم‌بودن و ...، امکان خط‌کشیدن دور یا زیر کلمات، امکان افزودن یادداشت یا تصویری به کتاب نظیر طراحی‌هایی که در حاشیه‌های کتاب‌های چاپی خود به‌منظور درک و ماندگاری بهتر مطالب انجام می‌دهیم یا خط‌خطی‌ها و نقاشی‌هایی که کودکان در کنار صفحات کتاب خود انجام می‌دهند، امکان هایلایت کردن محتوای کتاب، امکان برچسب‌گذاری برروی قسمت‌های هایلایت‌شده به‌منظور بازیابی، نمایش یادداشت به‌طور مستقیم در داخل متن یا در صفحه‌ای جداگانه از جمله مؤلفه‌هایی است که کاربر می‌تواند محتوای متن موردنظر کتاب خود را متناسب با نیازها و روحیات خود شخصی‌سازی کند. درست مثل این‌که کتابی به‌سفارش شما با محتوایی مشابه منتشر شده است.

- برقراری پیوند بین قسمت‌های مرتبط: وجود پیوند (لینک)‌های موردنیاز در کتاب الکترونیکی به‌منظور ایجاد ارتباط بین بخش‌های مربوط از جمله قابلیت‌هایی مهم کتاب الکترونیکی محسوب می‌شود. وجود پیوند بین فهرست مندرجات و متن، بین متن و نمایه، بین هر صفحه کتاب و ابزار جست‌وجو، پیوند بین کتاب‌های هم‌موضوع، پیوند بین اسنادهای درون‌متنی و برون‌متنی از جمله مؤلفه‌های قابل کاربرد در این معیار است.

- طرح و صفحه‌آرایی صفحات کتاب: وجود حاشیه‌های مناسب در کتاب، کوتاه‌بودن طول پاراگراف‌ها، متناسب‌بودن طول خط، در وسط قرار گرفتن متن در صفحه، وجود شماره صفحه در کتاب در طرح‌بندی متن کتاب و نیز تداوم مطالعه در کتاب‌های الکترونیکی مؤثر است.

- وجود صفحات متنوع محتوایی: کتاب‌های چاپی دربرگیرنده نظام‌های ویژه‌ای به‌منظور جست‌وجو و دریافت اطلاعات مرتبط و موردنیاز برای کاربر هستند. به‌علاوه در کنار متن اصلی کتاب، برخی از صفحات نظیر مقدمه، پیشگفتار، واژه‌نامه، منابع و مآخذ و نیز پیوست‌ها به راهنمایی خواننده به‌منظور دریافت اطلاعات بیشتر و مؤثرتر می‌پردازند. کتاب‌های الکترونیکی نیز با توجه به این که همتای کتاب‌های چاپی‌اند، بهتر است دربرگیرنده این نوع صفحات محتوایی در کنار قابلیت‌های ویژه نظیر جست‌وجو باشند.

- سهولت آگاهی خواننده از محتوای موضوعی کتاب: زمانی که خواننده کتاب چاپی قصد آگاهی از محتوای موضوعی کتاب را دارد، از فهرست مندرجات به‌منظور تورق سریع محتوای کتاب استفاده می‌کند. به‌علاوه وجود چکیده‌ای درباره محتوای موضوعی کل کتاب و نیز خلاصه‌ای از هر فصل در فصل مربوط به مرور محتوای کتاب کمک می‌نماید. کتاب‌های الکترونیکی در کنار دربرگرفتن این ویژگی‌ها، می‌توانند شمای دیداری از صفحات اولیه هر فصل یا جداول و نمودارهای مربوطه را به‌صورت مجزا برای کاربران آماده کنند.

- وجود علائم نشان‌دهنده میزان پیشرفت مطالعه: کاربر کتاب‌های کاغذی با استفاده از شماره صفحه، میزان ضخامت کتاب (تعداد صفحات خوانده‌شده و صفحات باقی‌مانده) و نظایر آن می‌تواند از سیر پیشرفت خود به هنگام مطالعه باخبر گردد. مؤلفه‌هایی نظیر سرفصل‌های شماره‌دار، نمایش تعداد صفحات خوانده‌شده و باقی‌مانده، شبیه‌سازی ضخامت متن کتاب الکترونیکی نظیر کتاب چاپی، وجود نوارهای راهبری و نظایر آن نیز می‌تواند خواننده کتاب الکترونیکی را از سیر پیشرفت آگاه سازد.

- شیوه‌های مختلف پرداخت هزینه: کتاب‌های الکترونیکی ارائه‌شده در محیط اینترنت می‌توانند به شیوه‌های متعددی نظیر پرداخت هزینه براساس مدت استفاده، پرداخت هزینه

کامل به منظور استفاده دائمی، حق اشتراک مدت‌دار ماهانه یا سالانه، عدم نیاز به پرداخت هزینه اضافی برای نرم‌افزار یا سخت‌افزاری خاص قابل ارائه باشند.

- امکانات متنوع دسترس‌پذیری: امکان دسترسی از راه دور و به‌طور گسترده از طریق اینترنت، قابلیت دسترسی ۲۴ ساعته در هفت روز هفته، امکان مطالعه کتاب بر روی دستگاه خواننده اختصاصی، تلفن همراه، ارائه کتاب الکترونیکی بر روی لوح فشرده، قابلیت دسترسی به یک فصل یا یک صفحه از جملات امکانات متنوع دسترس‌پذیری به کتاب‌های الکترونیکی است.

- ارائه خدمات توزیعی: امکان انتخاب کتاب توسط خواننده در فرمت‌های مختلف، امکان چاپ کتاب، امکان خواندن کتاب به صورت پیوسته (آنلاین) یا ناپیوسته (آفلاین) از جمله مؤلفه‌های معیار ارائه خدمات توزیعی است که ممکن است بنابه نیاز مخاطب و نیز با توجه به هزینه - سودمندی ناشر برای کتاب الکترونیکی در نظر گرفته شود.

نشر و توزیع کتاب الکترونیکی

کتاب‌های الکترونیکی به شیوه‌های متنوعی منتشر می‌شوند. شیوه‌های موجود می‌تواند به کاربران قدرت انتخاب بهتری متناسب با نیازها و امکانات آن‌ها در اختیار گذارد. انواع نشر کتاب‌های الکترونیکی به سه نوع تقسیم‌بندی می‌شود که عبارت‌اند از:

- کتاب‌های الکترونیکی قابل بارگیری؛^۱

- کتاب‌های الکترونیکی وب‌مدار؛^۲

- کتاب‌های الکترونیکی نیازمند دستگاه خواننده اختصاصی.^۳

- **کتاب‌های الکترونیکی قابل بارگیری:** به یک خواننده نرم‌افزاری نظیر (ادوبی یا

مایکروسافت) به منظور نمایش محتوای بر روی دستگاهی سخت‌افزاری، از رایانه گرفته تا دستیار الکترونیکی شخصی و حتی تلفن همراه نیازمندند (هرنون^۴، ۲۰۰۶). این نوع کتاب‌ها با محتوای حوزه موضوعی غیرتخصصی یا تخصصی منتشر می‌شوند. متن‌های اسکی^۵ موجود به صورت رایگان از طریق پروتکل انتقال فایل نظیر پروژه گوتنبرگ، در نوع عمومی است. کتاب‌های الکترونیکی که در حوزه موضوع‌های عمومی منتشر می‌شوند، اغلب از

-
1. downloadable
 2. Web-based
 3. Special reading device
 4. Hernon
 5. ASCII

زبان نشانه‌گذاری فرامتن و مرورگرها، نظیر اینترنت اکسپلورر استفاده کرده و به دیسکت سخت دستگاه سخت‌افزاری کاربر بارگیری شده یا چاپ می‌شوند. برای مثال متن‌های رایگان موجود از سوی دانشگاه ویرجینیا و بخشی از کتابخانه عمومی اینترنت^۱ از آن جمله‌اند. کتاب‌های الکترونیکی در حوزه موضوعی اختصاصی، بعد از بارگیری بر روی رایانه شخصی اغلب نیازمند یک نرم‌افزار اختصاصی^۲ به منظور دیده شدن و چاپ هستند. با استفاده از نرم‌افزار گلس بوک ریدر، ترکیبی از دو نظام کتاب‌های الکترونیکی قابل بارگیری از طریق یک وبسایت و کتاب‌های بارگیری شده به یک دستگاه خواننده اختصاصی محقق می‌شود؛ به گونه‌ای که کتاب می‌تواند بارگیری شده و بر روی دفترچه یادداشت (نوت بوک) با قابلیت چرخش ۹۰ درجه خوانده شود، همچنین این دستگاه می‌تواند مشابه کتاب کاغذی به دست گرفته شود (سویر^۳، ۲۰۰۲). در نسخه‌های ناپیوسته، کاربر کتاب‌های الکترونیکی را از طریق نرم‌افزار خواننده کتاب الکترونیکی اختصاصی که می‌تواند از طریق اینترنت بارگیری شود، مطالعه می‌کند. این نرم‌افزارها عبارت‌اند از:

- ادوبی ریدر^۴ در قالب «پی. دی. اف.»^۵؛
- خواننده‌های بوک^۶ در قالب «های»^۷؛
- مایکروسافت ریدر^۸ در قالب «لایت»^۹؛
- موبی پاکت^{۱۰} در قالب «پی. آر. سی.»^{۱۱}.
- خواننده پالم^{۱۲} در قالب «پی. دی. بی.»^{۱۳}.

فروشگاه‌های کتاب‌های الکترونیکی پیوسته مختلفی از قبیل «ای. بوک مال»^{۱۴}، کتاب‌های الکترونیکی قابل بارگیری را در قالب‌های متنوعی ارائه می‌دهند (انورادها و یاشا^{۱۵}، ۲۰۰۶ ب).

-
1. IPL: Internet Public Library
 2. Glassbook reader
 3. Sawyer
 4. Adobe Reader
 5. PDF format
 6. Hiebook/ www.hiebook.com
 7. HI format
 8. Microsoft Reader
 9. LIT format
 10. Mobipocket
 11. PRC format
 12. Palmreader
 13. PDB format
 14. Ebookmall
 15. Anuradha and Usha

- کتاب‌های الکترونیکی وب‌مدار: متن‌های الکترونیکی که می‌توانند از طریق وب دیده‌شوند یا قابل دسترسی باشند. این نوع کتاب‌ها، به رایانه‌ای با ارتباط اینترنتی و نرم‌افزار خوانندهٔ موردنیاز، احتیاج دارند و زمانی که افراد به اینترنت متصل می‌شوند، این کتاب‌ها از طریق مرورگرها خوانده می‌شوند (هرنون^۱؛ ۲۰۰۶؛ سَویِر، ۲۰۰۲؛ رائو^۲؛ ۲۰۰۱؛ لین^۳، ۲۰۰۰). این نوع کتاب‌ها، گاه منابع با حوزهٔ موضوعی عمومی از حق مؤلف خارج شده^۴ را دربر گرفته و در قالب متن ساده موجود هستند. متن‌های الکترونیکی که می‌توانند از طریق شبکهٔ جهان گستر وب دیده شده و قابل دسترسی شوند، نمایانگر این نوع کتاب‌ها و پروژهٔ گوتنبرگ به‌عنوان یک کتابخانه پیوسته، نمود این نوع کتاب‌هاست (رائو، ۲۰۰۱).

نمونه‌ای از خدمات کتاب الکترونیکی اشتراکی اینترنت‌مدار، که کتاب الکترونیکی بر روی وب‌سایت فراهم‌کنندهٔ آن باقی می‌ماند، نت لایبرری^۵ است. این مطلب بدین مفهوم است که امکان بارگیری کتاب و استفادهٔ ناپیوسته از آن امکان‌پذیر نبوده‌است. کتابخانه‌ها یا کنسرسیوم‌ها امکان دسترسی را با خریداری از سوی برخی از ناشران نظیر نت لایبرری تأمین می‌کنند. کاربران این منابع، می‌توانند این کتاب‌ها را ببینند، جست‌وجو و یا ۲۴ ساعته مرور کنند. هرچند در کتابخانه‌ها، زمانی که کتاب الکترونیکی توسط شخص دیگری استفاده می‌شود، کاربر دیگری نمی‌تواند همان عنوان را به امانت ببرد، مگر این که کتابخانه بیش از یک نسخه را خریداری کند. اگرچه مدت‌ها قبل، تنها امکان خواندن به‌صورت پیوسته از طریق نت لایبرری فراهم بود، امروزه امکان خواندن ناپیوسته و قابلیت بارگیری نیز ارائه شده‌است. کوئستیا^۶ و ایبرری^۷ از دیگر خدمت‌دهندگان این نوع کتاب‌ها هستند. پروژهٔ گوتنبرگ، به‌عنوان مثال یک نوع کتابخانهٔ پیوسته شامل متن‌های الکترونیکی است. این نوع کتاب‌های وبی، منابع بدون حق مؤلفی‌اند که در حوزهٔ موضوعی عمومی در قالبی پایه^۸ از متن‌های ساده تشکیل شده‌اند. دو نوع کتاب وبی از نوع تجاری، کتاب‌های وبی ارائه‌شده توسط نت لایبرری و مدارک ارائه‌شده در قالب پی. دی. اف. است (لین، ۲۰۰۰).

- کتاب‌های الکترونیکی نیازمند دستگاه خوانندهٔ اختصاصی: یک رایانه با باتری

1. Hernon
2. Rao
3. Lin

۴ منابعی که حق مؤلف دیگر شامل حال آن‌ها نمی‌شوند

5. Net library
6. Questia
7. Ebrary

۸ قالب‌هایی که خواندن آن‌ها نیاز به نرم‌افزار اختصاصی ندارد.

9. <http://promo.net/pg/>

شارژشده و قابل حمل نظیر پالم پایلوت^۱ یا دستگاه خواننده اختصاصی است، که کتاب الکترونیکی می‌تواند بر روی آن خوانده شود؛ نظیر راکت ئی. بوک^۲، سافت بوک ریدر^۳، فرانکلین ئی. بوک من^۴ (سَویِر، ۲۰۰۲؛ لین، ۲۰۰۰).

برخلاف کتاب‌های وی، این نوع کتاب‌ها قابل حمل بوده و هنگام استفاده نیازی به ارتباط اینترنتی ندارند. کتاب الکترونیکی راکت ئی. بوک نمونه‌ای از کتاب به‌اندازه کف دست است که شرکت نوُمِدیَا^۵ به فروش می‌رساند (رائو، ۲۰۰۱). این نوع کتاب‌ها توسط نوعی رایانه قابل دست‌گرفتن و باتری‌هایی با قدرت بالا دیده می‌شوند (لین، ۲۰۰۰).

دستگاه‌های خواننده اختصاصی با هم متفاوت‌اند، اما همگی به‌طور مشترک ویژگی‌های خاص تجربه خواندن را بهبود می‌بخشند، از آن جمله: نور پشت صفحه اختیاری و قابل تنظیم؛ اندازه و قلم قابل تعدیل؛ قابلیت نشانه‌گذاری؛ فرایوندها؛ قابلیت حاشیه‌نویسی؛ قابلیت جابه‌جایی چندین عنوان. این دستگاه‌ها از لحاظ وزن، قابلیت و توانایی، قدرت باتری، رنگ‌های موجود، قیمت و روش‌های بارگیری متنوع‌اند. از مهم‌ترین معایب اصلی این دستگاه‌ها می‌توان به ظاهر غیر جذاب برخی از کتاب‌های الکترونیکی قابل بارگیری بر روی سخت‌افزار یا قابل مطالعه بر وبسایت فروشنده و نیز زمان صرف‌شده به‌منظور دسترسی به محتوای کتاب با توجه به پهنای باند شبکه اشاره نمود (سَویِر، ۲۰۰۲).

لاندونی، ویلسون، گیب^۶ (۲۰۰۰) و لینچ^۷ (۱۹۹۹) دیگر مسائل فنی از قبیل وابستگی به دسترسی به شبکه‌های ارتباطات راه دور ناپایدار را بر این معایب اضافه می‌کنند. کیرک پَتْرِیک^۸ (۲۰۰۰) مهم‌ترین مشکل مرتبط با این کتاب‌ها را محدودیت‌های چاپ و نسخه‌برداری از آن‌ها می‌داند (سَویِر، ۲۰۰۲).

هزینه توزیع کتاب الکترونیکی

کتاب‌های الکترونیکی از نظر هزینه توزیع، به‌صورت دو مدل پرداخت هزینه یا به‌صورت رایگان قابل دسترسی‌اند. در مدل پرداخت هزینه، این کتاب‌ها یا بر روی دستگاه خواننده

1. Palm Pilot
2. Rocket eBook
3. Softbook Reader
4. Franklin eBookman
5. NuvoMedia
6. Landoni, Wilson, and Gibb
7. Lynch
8. Kirkpatrick

اختصاصی یا به صورت مستقل برای مثال از طریق پایگاه کوئستیا قابل خریداری اند (چن^۱، ۲۰۰۳). در مدل پرداخت هزینه‌ای، کتاب‌های الکترونیکی با یکی از شیوه‌های زیر خریداری می‌شوند:

- خرید یکبار یک عنوان به منظور حق دسترسی دائمی؛
- خرید یک عنوان با حق دسترسی سالانه با پرداخت هزینه؛
- دسترسی با پرداخت هزینه به عنوان اشتراک سالانه با حق مالکیت؛
- دسترسی با پرداخت هزینه به عنوان اشتراک سالانه بدون حق مالکیت (اسنوهیل^۲، ۲۰۰۱).

کتاب‌های الکترونیکی قابل دسترسی با پرداخت هزینه، معمولاً بر روی محمل‌های فیزیکی نظیر سی. دی، وی. دی. و نظایر آن یا از طریق تأمین‌کنندگان کتاب‌های الکترونیکی ارائه شده در محیط اینترنت به صورت پیوسته یا ناپیوسته قابل خریداری هستند. کتاب‌های الکترونیکی در نوع رایگان، اغلب از سوی دولت و سازمان‌های بدون سود مالی، تولید و بدون هزینه قابل دسترس‌اند. اکثر مراکز متنی الکترونیکی در جهان به این مدل تعلق دارند. مدل پرداخت هزینه که در میان ناشران تجاری متداول است، به شیوه‌های مختلفی عرضه می‌شود. در مدل پرداخت هزینه، پرداخت براساس هربار دیدن یا دسترسی براساس اشتراک در زمانی محدود تعریف می‌گردد (چن، ۲۰۰۳). در نسخه پیوسته، کاربر متن را از طریق مرورگر اینترنتی می‌خواند و این امر امکاناتی را از قبیل ارتباط یا پیوند به سایر منابع، جست‌وجوهای تقابلی متن، استفاده از واژه‌نامه‌ها و هزاران خصوصیت دیگر به وجود می‌آورد. از سازمان‌های متعددی که امکان دسترسی به ده‌ها هزار کتاب الکترونیکی از ناشران مختلف را فراهم می‌کنند، برای نمونه می‌توان به نت لایبرری، ایبرری و کوئستیا این‌ها اشاره کرد. علاوه بر این بسیاری از ناشران نظیر اشپرنگر و گیل^۳ در حال فراهم‌آوری دسترسی الکترونیکی به کتاب‌های چاپی منتشر شده خود هستند.

نحوه دسترسی به کتاب الکترونیکی

ناشران کتاب‌های الکترونیکی، به منظور افزایش سهولت دسترسی کاربران و به منظور هزینه - سودمندی نشر کتاب‌های الکترونیکی، به شیوه‌های گوناگونی امکان دسترسی

1. Chen
2. Snowhill
3. Springer and Gale

به کتاب‌های الکترونیکی را برای کاربران خود فراهم می‌آورند. شیوه‌های دسترسی به کتاب‌های الکترونیکی عبارت‌اند از:

- چاپ براساس تقاضا. برخی از کاربران هنوز به استفاده از کتاب چاپی عادت دارند، بنابراین برخی از ناشران این امکان را فراهم می‌آورند که کاربر علاوه بر دسترسی به متن الکترونیکی، به متن چاپی نیز دسترسی یابد؛

- اشتراک ماهانه در پایگاه‌های اطلاعاتی کامل فروشندگان؛

- جست‌وجوی رایگان در پایگاه اطلاعاتی ناشران با پرداخت هزینه برای چاپ یا بارگیری؛

- تولید یک مدرک برای خود از طریق انتخاب بخش‌ها و فصل‌های چندین منبع (اسنوهیل، ۲۰۰۱).

در این شیوه‌ها اغلب کاربر به‌صورت پیوسته به کتاب الکترونیکی دسترسی یافته و استفاده از قابلیت‌های دیگر همچون برقراری پیوند با دیگر منابع، جست‌وجوی بین‌متنی، استفاده از فرهنگ لغت و نظایر آن برای وی امکان‌پذیر است. البته انتخاب این گزینه معمولاً با محدودیت‌هایی روبه‌روست، از آن جمله:

- عدم دسترسی به خط اینترنت و رایانه در هر مکان و هر زمان؛

- محدودیت‌های نشر کتاب الکترونیکی؛

- حق مؤلف کتاب الکترونیکی؛

- مشکلات استناد به کتاب الکترونیکی، به‌دلیل آسانی نشر کتاب در محیط اینترنت.

- بارگیری کتاب الکترونیکی از طریق اینترنت به رایانه شخصی و مطالعه آن با یکی از

نرم‌افزارهای رایانه شخصی نظیر ادوبی ری‌در یا مایکروسافت ری‌در^۱ (زمان و حجم در این مورد مطرح است).

- از طریق دسترسی به لوح فشرده یا دی.وی.دی. یا دیگر اشکال موجود قابل خواندن

با رایانه یا دستگاه الکترونیکی خوان (لی، ۲۰۰۴).

دسترس‌پذیری به کتاب الکترونیکی گاه مشکلاتی را هم برای ناشران هم برای کاربران به‌دنبال خواهد داشت. برای مثال، ناشران به‌منظور ارائه این کتاب‌ها نیازمند کسب اجازه پروانه و مجوزند، که این خود می‌تواند برای ناشران دردسرساز باشد. ازسویی دسترسی به کتاب الکترونیکی از طریق انتقال به رایانه شخصی مشکلاتی از قبیل هزینه‌هایی که مجوز استفاده را تنها به یک فرد نه همه افراد می‌دهد، هزینه ناشی از استفاده از نرم‌افزارهای

1. Microsoft reader

اختصاصی به منظور خواندن، نصب برنامه‌های کاربردی و کسب اطمینان از نگهداری درست منابع و مشکلات مربوط به امانت‌دهی دستگاه‌های خواننده را به دنبال خواهد داشت.

جمع‌بندی

در این فصل درباره مفهوم کتاب الکترونیکی که شامل تمام ویژگی‌های کتاب چاپی همراه ویژگی‌های افزوده محیط الکترونیکی است، بحث شد. به علاوه اهمیت و نقش کتاب الکترونیکی در بازار جهانی مورد بررسی قرار گرفت. اپل، کوبو و گوگل، مک‌میلان، مک‌گرو هیل، آمازون و بسیاری از شرکت‌های مطرح دنیا روند روبه‌رشدی را در تجارت کتاب الکترونیکی طی کرده‌اند. همچنین درباره ویژگی‌های خاصی که محیط الکترونیکی به کتاب افزوده است نظیر قابلیت چند رسانه‌ای، قابلیت جست‌وجو و قابلیت شخصی‌سازی ظاهر بحث شد. به مدل‌های مختلف نشر و توزیع کتاب‌های الکترونیکی شامل امکان بارگیری، مطالعه تحت وب، و مطالعه بر روی دستگاه‌های خواننده‌ای خاص پرداخته شد. پرداخت هزینه همواره از مهم‌ترین بخش‌های خرید یک محصول است که در صورت انعطاف‌پذیری روش پرداخت و نیز استفاده از محصول مشتری مدارتر خواهد بود. در این بخش درباره مدل‌های مختلف پرداخت هزینه کتاب الکترونیکی نیز بحث شد.